

Historia polskich lekarzy weterynarii internowanych w Szwajcarii w latach 1940–1947*

Andreas Pospischil¹, Stephan Häslar², Mariusz Paweł Kowalewski³

Prof. em. Dr. Andreas Pospischil, Institut für Veterinärpathologie, Universität Zürich, Winterthurerstrasse 268, CH-8057 Zürich und Fellow Collegium Helveticum, Semper-Sternwarte, Schmelzbergstr. 25, CH-8092 Zürich¹, Dr. med. vet. Stephan Häslar, Schweizerische Vereinigung für Geschichte der Veterinärmedizin, CH-3144 Gasel², Prof. Dr. Mariusz Paweł Kowalewski, Veterinär-Anatomisches Institut, Vetsuisse Fakultät, Universität Zürich, Winterthurerstrasse 268, CH-8057 Zürich³

W Instytucie Patologii Weterynaryjnej Uniwersytetu Zuryckiego (UZH) przechowywana jest księga gości z czasów Waltera Freia, profesora patologii weterynaryjnej, w latach 1911–1953 dyrektora Instytutu. Znajdują się w niej wpisy i fotografie 9 polskich lekarzy weterynarii (ryc. 1) z lat 1943–1949, którzy, jako internowani żołnierze, studiowali, pracowali i prowadzili badania naukowe na Wydziale Medycyny Weterynaryjnej (obecnie Vetsuisse-Fakultät) UZH. Fakt ten stanowił punkt wyjścia do kwerendy na ich temat oraz innych osób z kręgu polskich internowanych, które dzieliły los z osobami wpisanymi w księgę gości i ich dalszych kolei życia.

Tło historyczne internowania

23 sierpnia 1939 r. Joachim von Ribbentrop, ówczesny minister spraw zagranicznych III Rzeszy, i Władysław Mołotow, przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych ZSRR i zarazem komisarz spraw zagranicznych, podpisali w Moskwie, w obecności Józefa Stalina, poprzedzony tajnymi rozmowami pakt o nieagresji niemiecko-sowieckiej nazywany „Hitler-Stalin-Pakt”¹. Pakt ten, oprócz oficjalnej treści umowy, zawierał tajny dodatkowy protokół, stanowiący, wobec pewnego już wówczas wybuchu wojny, o podziale Polski między Rzeszę Niemiecką i Związek Radziecki.

1 września 1939 r. po prowokacjach przygranicznych Niemcy napadły na Polskę. Do 6 października armia polska została rozbita. 17 września, zgodnie z zapisami tajnego protokołu, Armia Czerwona wkroczyła na wschodnie tereny Polski. 28 września 1939 r. minister Rzeszy Joachim von Ribbentrop podpisał w Moskwie traktat o granicach i przyjaźni między III Rzeszą a Związkiem Radzieckim, w którym zapisano strefę wpływów

niemieckich sięgającą na wschodzie aż do Bugu (Prinz, 2002).

Władysław Sikorski, były premier i oficer Wojska Polskiego walczący w I wojnie światowej, wykształcony między innymi we francuskiej École supérieure

The history of detained Polish veterinarians in Switzerland 1940–1947

Pospischil A.¹, Häslar S.², Kowalewski M.P.³, Institut für Veterinärpathologie, Universität Zürich¹, Schweizerische Vereinigung für Geschichte der Veterinärmedizin², Veterinär-Anatomisches Institut, Vetsuisse Fakultät, Universität Zürich³

As a part of history of veterinary medicine in Switzerland, in Poland and in other countries, biographies of veterinarians among Polish soldiers detained to Switzerland during WW II are described. The information is derived from a number of Swiss and Ukrainian archives and personal contacts with descendants and colleagues of these veterinarians living in Switzerland and abroad.

Keywords: biography, detained Polish soldiers, WW II, veterinarians, Switzerland.

Ryc. 1. Lekarze weterynarii wśród internowanych w Szwajcarii polskich żołnierzy. A: W. Głowacz, B: W. Grüss, C: A. Jeziński, D: A. Martyniuk, E: T. Mondrzejewski, F: Z. Moszczeński, G: J. Piekarski, H: K. Rudziński, I: A. Zatwarnicki (Frei, 1951)

* Zmieniona wersja artykułu opublikowanego w *Schweizer Archiv für Tierheilkunde* 2016, 158, 27–38. Zamieszczono za zgodą Autorów i Wydawcy.

¹ W Polsce nazywa się go paktem Mołotow-Ribbentrop (przyp. red.).

de guerre, po niemieckiej agresji na Polskę udał się niezwłocznie do Francji, gdzie już 28 września rozpoczął nieoficjalne przygotowania do utworzenia z żołnierzy, którym udało się zbiec, polskiej armii na uchodźstwie. Oficerowie i żołnierze, pojedynczo lub w grupach, zaczęli różnymi drogami (ryc. 2) przedostawać się do Francji. Spośród później internowanych w Szwajcarii lekarzy weterynarii, Antoni Zatwarnicki przedostał się na nartach przez Karpaty do Węgier i stamtąd do Francji (Barton, 2015), Marian Janiak dotarł do Francji przez Rumunię, Bałkany i Włochy (Janiak, 2015), Konstanty Rudziński (Rudziński, 1944) przekroczył granicę polsko-rumuńską 19 września 1939 r., Władysław Głowacz dotarł do Francji podobną drogą (ryc. 2). Nieco inaczej znalazł się Wilhelm Grüss, który po ukończeniu w 1938 r. studiów w École nationale vétérinaire w Alfort., ze względu na ówczesną sytuację polityczną w Europie Wschodniej, do początku wojny pracował jako asystent francuskiego lekarza weterynarii (André Vicard w Chéroy, Yonne), a potem wstąpił do polskiej armii na uchodźstwie (Grüss, 2015).

Utworzenie polskiej armii we Francji i jej udział w walkach

30 września 1939 r. generał Sikorski został mianowany premierem rządu Rzeczypospolitej na uchodźstwie, z siedzibą początkowo w Paryżu, a później w Londynie. Następnie 7 listopada 1939 r. został mianowany Naczelnym Wodzem i Generalnym Inspektorem Polskich Sił Zbrojnych na uchodźstwie. Formowanie polskiej armii na Zachodzie rozpoczęło się od utworzenia pierwszego obozu

w Bretanii (w departamencie Morbihan), który wkrótce okazał się za mały, więc utworzono kolejne obozy w trzech departamentach (<http://weltkrieg2.de/polnische-exilstreitkraefte/>). Początkowo armia liczyła około 72 tys. żołnierzy podzielonych na dwie dywizje piechoty (<http://weltkrieg2.de/polnische-exilstreitkraefte/>). Po napaści Niemiec na Francję w czerwcu 1940 r. w składzie 45. Korpusu 8. Armii Francuskiej w walkach wzięło udział 84 tys. polskich żołnierzy (https://de.m.wikipedia.org/wiki/Polnische_Streitkräfte_im_Westen/). W trakcie walk około 12 tys. polskich żołnierzy z 2. Dywizji Strzelców Pieszych pod dowództwem generała Bronisława Prugara-Kettlinga (ryc. 3) i około 29 tys. żołnierzy francuskich z 45. Korpusu zostało odciętych od zaopatrzenia w pobliżu granicy szwajcarskiej (https://de.m.wikipedia.org/wiki/Polnische_Streitkräfte_im_Westen/). Aby uniknąć wzięcia w niewolę przez Wehrmacht, wysłano emisariuszy, którzy w dniach 19–20 czerwca 1940 r., w porozumieniu z Sikorskim, wynegocjowali ze Szwajcarską Radą Federacyjną internowanie na terenie neutralnej Szwajcarii, zgodnie z konwencjami haskimi 1899/1907 dotyczącymi wojny lądowej, do których Szwajcaria przystąpiła w 1907 r. (<https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/18990009/index.html>; Spohn, 2012).

Po przekroczeniu granicy szwajcarskiej oddziały złożyły broń i pierwszą noc spędziły w Saignelégier, a następnie pomaszerowały do Biel. Tam, w hotelu Kandersteg, zgodnie z prawem międzynarodowym, rozdzielony z podległymi mu oddziałami pozostał generał Prugar-Kettling wraz ze swoim sztabem.

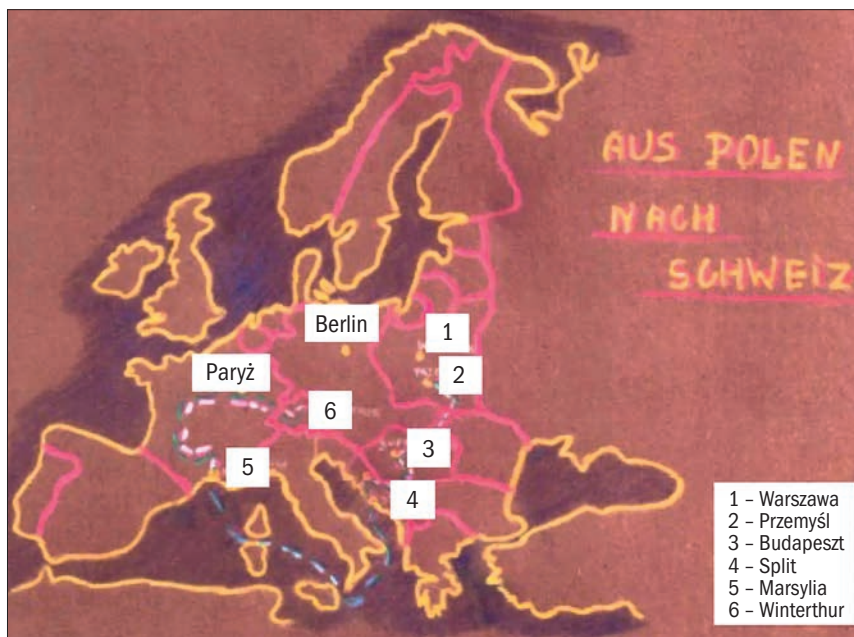
Żołnierze natomiast zostali rozparcelowani w okręgach: Seeland, Napf i Berner Oberland. Później w większości przeniesiono ich do Seeland i wokół Napf (Wütrich, 2012). Początkowo sekcja armii szwajcarskiej do spraw internowanych jeńców komanda terytorialnego nie poradziła sobie z powierzonym zadaniem, wobec czego Federalny Departament Wojskowy utworzył w maju 1940 r. Federalny Komisariat do spraw Internowania i Hospitalizacji (EKIH; Blonay, 1943), na czele którego stanął pułkownika René Probst, nauczyciel gimnazjalny w Bernie (Historisches Lexikon der Schweiz: <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D8704.php>).

Już 4 lipca 1940 r., czyli ok. dwa tygodnie po przekroczeniu granicy przez internowanych żołnierzy, gazeta „Neue Zürcher Zeitung” donosiła: *Polacy i Szwajcarzy gospodarują oddzielnie. Nasze oddziały przekazują Polakom produkty żywnościowe, a ci sami przygotowują z nich posiłki. Najbliższą okazją do zajęć praktycznych będą sianokosy; w jednej miejscowości z batalionu liczącego 730 osób, 97 zostało odkomenderowanych do pomocy w polu. Część zrobotowanych w ten sposób pieniędzy zostaje wpłacona do kasy oddziału, a reszta przekazana zatrudnionym. Kwestia rozliczenia żołdu jest jeszcze nie do końca uregulowana. Żeby jednak żołnierze, którzy pracowali w polu, mogli otrzymać część wypłaty do ręki, Federacja Szwajcarska postanowiła wypłacić im jednorazową zapomogę: po 3 franki żołnierzom, 5 franków podoficerom, zaś po 20 franków otrzymają oficerowie i dowódcy.*

Obozy dla internowanych na terenie Szwajcarii

Wśród internowanych Polaków były setki żołnierzy, którym wojna przerwała naukę, jedni mieli nieukończoną szkołę średnią, inni rozpoczęli albo nawet zdążyli ukończyć studia.

Żołnierze ci, aby móc kontynuować naukę, wystąpili z inicjatywą utworzenia tzw. obozów uniwersyteckich. Dowództwo polskiej dywizji internowanych 6 czerwca 1940 r. wystosowało list do władz szwajcarskich (Drobny, 1946. 1985; Leuthold, 1946) i przy pomocy Fonds européen de secours aux étudiants (FESE; Blonay, 1943) udało się im dotrzeć bezpośrednio do dowódcy dywizji Johanna von Muralta (w latach 1938–1946 przewodniczącego szwajcarskiego Czerwonego Krzyża, a w latach 1940–1941 Komisarza Federalnego do spraw Internowania i Hospitalizacji), który, podobnie jak polska ambasada w Bernie, przychylnie ustosunkował się do tego przedsięwzięcia. Krótko potem powstały trzy obozy uniwersyteckie i jeden licealny. Johannes von Muralt powierzył nadzór

Ryc. 2. Droga ucieczki Władysława Głowacza z Polski do Szwajcarii (Głowacz, 2015)

nad tymi obozami pułkownikowi w sztabie generalnym Maxowi Zellerowi (profesor fotogrametrii w Instytucie Geotechnicznym ETH). Obozy założono w trzech miejscowościach: obóz w Winterthur we współpracy z Politechniką Zuryską (ETH) i Uniwersytetem Zuryskim (UZH) (kierunki studiów: filozofia, medycyna, medycyna weterynaryjna, architektura i elektronika), obóz w Gossau, a później w Herisau, we współpracy z Wyższą Szkołą Handlową w St. Gallen (kierunki studiów: przemysł, ekonomia, bankowość), jak również obozy w Grangeneuve i w Hauterive we współpracy z Uniwersytetem we Fryburgu (studia humanistyczne; Altermatt, 2004). Fonds européen de secours aux étudiants (FESE; Blonay, 1943) dofinansowywał te obozy, m.in. z dotacji Polaków, którzy wyemigrowali do Stanów Zjednoczonych. Każdy z internowanych przy przyjęciu do obozu składał na piśmie honorową przysięgę, że nie podejmie próby ucieczki (Altermatt, 2004).

Obóz uniwersytecki dla internowanych w Winterthur (IHSL) i studia weterynaryjne

Obóz uniwersytecki dla internowanych w Winterthur (IHSL) został zorganizowany z ramienia Komisariatu do Spraw Internowania i Hospitalizacji przez podpułkownika w sztabie generalnym Maxa Zellera, przy współudziale rektora Politechniki w Zurychu (prof. Walter Saxer) i Uniwersytetu Zuryskiego (prof. Paul Niggli), a także 2. Dywizji Strzelców Piechoty. 31 października 1940 r. odbyła się uroczysta immatrykulacja 300 studentów (Leuthold, 1946), wśród których było dziewięciu studentów medycyny weterynaryjnej. Do 1945 r. było ich niekiedy nawet piętnastu. Wszyscy studenci mieszkali prywatnie (Drobny, 1946, 1985). Dlatego polskie kierownictwo obozu wydało surowy regulamin zachowań obowiązujący internowanych, zawierający m.in. pisemne zobowiązanie każdego żołnierza, że bez zgody miejscowego dowództwa szwajcarskiego nie opuści obszaru podlegającego obozowi. Oficerowie musieli wracać do swoich kwater do godz. 22.00, a żołnierze – do 21.00. Odwiedziny w restauracjach lub kawiarniach w dni robocze były dozwolone dopiero od godziny 15.00, nie wolno było spożywać alkoholu, grać w karty i tańczyć w lokalach publicznych (Leuthold, 1946). Mieszkańcy Winterthur bardzo mocno zaangażowali się w pomoc i ułatwienie życia internowanym, organizując między innymi kantynę dla żołnierzy, pralnię i jadłodajnię (Leuthold, 1949). Wkrótce więzi przyjaźni zaczęły łączyć niejednego internowanego z miejscową ludnością, w tym również

Ryc. 3. A: rektor I.H.S.L. prof. Charles Andree; B: pułkownik w sztabie generalnym prof. Max Zeller; C: generał Bronisław Prugar-Kettling (Foto © C. Eidenbenz; Biblioteka Naukowa w Winterthurze)

z mieszkankami Winterthur. Raport policji Winterthur z 6 sierpnia 1941 r. stwierdza, że *W mieście Winterthur doszło do nie mniej niż 10 zaręczyn z polskimi internowanymi, w 4 przypadkach przy zaangażowanych ciążach, ... wskutek znajomości z Polakami trzy małżeństwa poważanych mieszkańców Winterthur zawisły na włosku, a w jednym przypadku doszło już do rozwodu* (Leuthold, 1946). Kiedy informacje te, uzupełnione przez podobne doniesienia żandarmerii wojskowej, dotarły do komisarza do spraw internowania podpułkownika Henry'ego, zaproponował on radzie miejskiej Winterthur wzniesienie baraków i przeniesienie tam internowanych z prywatnych kwater. Rada miejska odrzuciła to rozwiązanie, twierdząc, że zarzuty pod adresem internowanych są wyolbrzymione. Rozkaz podpułkownika Henry'ego z 1 listopada 1941 r. uszczegółowił sposób kontaktowania się ludności cywilnej

z internowanymi i zawierał następujący zakaz: *Internowanym nie wolno zawierać związków małżeńskich. Z tego względu wszelkie kontakty z internowanymi mające na celu późniejszy związek małżeński są niedozwolone*. Z biegiem czasu sytuacja uległa złagodzeniu i zarządzenie zostało zapomniane. W latach 1944–1946 urząd stanu cywilnego odnotował 37 małżeństw zawartych między internowanymi Polakami a Szwajcarkami; w 7 przypadkach dzieciom urodzonym przed ślubem przyznano takie same prawa, jakie przysługiwały dzieciom ślubnym (Leuthold, 1946).

Od 10 listopada 1941 r. wszystkie obozy uniwersyteckie i licealne połączone zostały w jeden obóz pod dowództwem podpułkownika H. Siegrista (ryc. 4), który do tego momentu dowodził obozem w Winterthur. Usprawniło to w sposób zasadniczy administrację obozu (raport semestralny 1942). W IHSL Winterthur

Ryc. 4. A: podpułkownicy H. Siegrist i J. Narzymski, B: podpułkownik Reder, C: major Karolus
(Foto © Biblioteka Naukowa w Winterthurze)

kierownictwo objął kapitan O. Kropf, a po nim podporucznik A. Bürge. Kompetencje dyscyplinarne i organizacja życia obozowego leżały w rękach polskich oficerów. Przez dłuższy czas na czele obozu stali: podpułkownik J. Narzymski (ryc. 4), podpułkownik K. Reder (ryc. 4), major S. Karolus (ryc. 4) i podpułkownik M. Koćwin. Jako odpowiedzialnego za sprawy akademickie powołano tzw. rektora obozowego. Przez cały okres istnienia obozu funkcję tę pełnił prof. Charles Andreae (ryc. 3), emerytowany profesor budowy kolei i tuneli na ETH i dawny jej rektor.

Nad poszczególnymi kierunkami studiów zbieżnymi z wydziałami Politechniki w Zurychu i Uniwersytetu Zuryskiego czuwali dziekani. I tak medycyną, medycyną weterynaryjną i pedagogiką zajmował się aż do śmierci w 1944 r. Otto Veraguth, emerytowany profesor fizjoterapii na Wydziale Medycyny UZH. Po nim funkcję tę przejął Hans Fischer, profesor farmakologii na tym wydziale. Ze strony polskich internowanych odpowiedzialność za poszczególne przedmioty były w rękach tzw. szefów grup (Drobny, 1946,

1985). Kierownikami grupy weterynaryjnej byli, na ile nam wiadomo, w kolejności: Marian Janiak (1940), Wilhelm Grüss (1941), Aleksander Jezierski (1942), a szefem grupy ostatnich trzech studentów w 1945 r. był Władysław Głowacz (Staatsarchiv Zürich: dokumenty dotyczące internowanych polskich żołnierzy-lekarzy weterynarii).

Wykłady z weterynarii odbywały się w pomieszczeniach Szpitala Kantonalnego (w poliklinice lub w sali wykładowej), w jednym z pokoi szkoły na starym mieście i w rzeźni w Winterthur (Drobny, 1946, 1985). Wykładowcami byli profesorowie i docenci Politechniki w Zurychu oraz Wydziału Medycyny Weterynaryjnej i innych wydziałów Uniwersytetu Zuryskiego, jak również wykładowcy zewnętrzni oraz wykształceni kierownicy polscy internowani z IHSL w Winterthur. Profesor L. Riedmüller, dyrektor Instytutu Bakteriologii Weterynaryjnej, który w czerwcu 1945 r. został zwolniony w trybie doraźnym z tego stanowiska i skazany na natychmiastowe opuszczenie granic Szwajcarii, z powodu kierowania

podziemną organizacją narodowo-socjalistyczną w Szwajcarii (Sackmann, 2002), nie chciał jako Niemiec prowadzić zajęć dla polskich studentów. Wykłady z tego przedmiotu prowadził Aleksander Jezierski (Staatsarchiv Zürich: dokumenty dotyczące internowanych polskich żołnierzy-lekarzy weterynarii).

Niewygodą związana z dojazdami wykładowców do Winterthur, jak również fakt, że nie było tam odpowiednio wyposażonych sal wykładowych, spowodowały, że rektor prof. Ch. Andreae i inspektor podpułkownik w sztabie generalnym M. Zeller uzyskali jesienią 1941 r. zgodę na immatrykulowanie polskich studentów na wyższych uczelniach szwajcarskich. Wśród pierwszych immatrykulowanych było kilku studentów weterynarii, co oznaczało, że mogli dojeżdżać do Zurychu, gdzie mieli przykazane udawać się bezpośrednio najprostszą drogą na uczelnię. Immatrykulację należało regularnie ponawiać, co spowodowało, że ówczesny dziekan Wydziału, Walter Frei, 31 października 1942 r. zwrócił się z pilną prośbą do szefa grupy studentów weterynarii profesora O. Veragutha, aby ten szybko umożliwił wznowienie immatrykulacji Wilhelma Grüssa i Zygmunta Moszczeńskiego, potrzebnej im do kontynuowania prac doktorskich. Jednocześnie Aleksander Jezierski został określony jako nieimmatrykulowany współpracownik-wolontariusz. O. Veraguth odpisał rektorowi prof. Ch. Andreae: *Przychylnam się do immatrykulacji Jezierskiego, trzeba mu w miarę możliwości ułatwić pracę* (Staatsarchiv Zürich: dokumenty dotyczące internowanych polskich żołnierzy-lekarzy weterynarii). Nieco później doktoranci i studenci wyższych semestrów studiów byli immatrykulowani bez większych trudności, a począwszy od semestru letniego 1944 r. immatrykulacja była dla wszystkich automatyczna (Andreae, 1945; Drobny, 1946, 1985). Z początkiem semestru zimowego 1942 r. kontyngent studentów z IHSL dojeżdżających do Zurychu ograniczono do 50 studentów wyższych semestrów. Dla grupy studentów weterynarii oznaczało to, że tylko dwóch z nich mogło dalej dojeżdżać na wykłady. Ponieważ kontynuowanie studiów weterynarii było możliwe wyłącznie w Zurychu, szef grupy Jezierski zwrócił się do dziekana Wydziału Weterynaryjnego Waltera Freia z propozycją przeniesienia 8 studentów wyższych semestrów weterynarii do Zurychu lub zezwolenia im na dojazdy do Zurychu 4 razy w tygodniu (Drobny, 1946, 1985; Staatsarchiv Zürich: dokumenty dotyczące internowanych polskich żołnierzy-lekarzy weterynarii). W trakcie skomplikowanych pertraktacji udało się kontyngent rozłożyć

na przedpołudnia i popołudnia, od poniedziałku do soboty na różne kierunki studiów. Dzięki temu studenci weterynarii mogli bez większych ograniczeń kontynuować naukę (protokół 13 posiedzenia komisji uniwersyteckiej, 1942). Później, gdy przepis dotyczący kontyngentu był już stosowany mniej skrupulatnie, studenci niższych semestrów też mogli jeździć na zajęcia do Zurychu. Początkowo internowani studenci polscy uczęszczali na wykłady na ETH i na UZH jako wolni słuchacze, gdyż uniwersytet immatrykulował tylko doktorantów. Od 1943 r. pozwolono wszystkim polskim studentom immatrykulować się na Uniwersytecie Zuryskim (Drobny, 1946, 1985).

Internowani studenci byli zobowiązani do stałego noszenia mundurów, a prośbę prof. Waltera Freia wyrażoną w piśmie do rektora prof. Ch. Andreae z 23 września 1942 r., aby internowanemu Aleksandrowi Jezierskiemu pozwolono zakładać cywilne ubranie w trakcie badań prowadzonych w rzeźni w Zurychu komendant podpułkownik M. Zeller odrzucił z przyczyn zasadniczych (Staatsarchiv Zürich: dokumenty dotyczące internowanych polskich żołnierzy-lekarzy weterynarii).

Pierwszy semestr zimowy 1940/1941 skończył się 15 marca 1941 r., po czym wszystkich polskich internowanych, za wyjątkiem komendanta i jego sztabu, skierowano do 10 kwietnia, a następnie od 16 lipca do 15 września, do prac w polu. Jedynie szef obozu i jego sztab zwolnieni byli z tych zajęć (raport semestru zimowego 1940/41; Leuthold, 1946; ryc. 5). Grupy internowanych kierowano do Bassersdorf, Seuzach, Rickenbach, Linthal i Chur (Leuthold, 1946), a od 1942 r. wyznaczano ich do prac głównie w kantonie Graubünden (Passug, Vals, Cazis, Churwalden i przy przełęczy Glaspas; Leuthold, 1946).

Jak można przeczytać w raporcie semestralnym za semestr letni 1943 r. (Semesterbericht des Inspektors der Internierten-Hochschulund Gymnasiallager Januar bis Juni 1943), dostosowanie planów dydaktycznych i sposobu prowadzenia zajęć do wytycznych szwajcarskich szkół wyższych odbiło się pozytywnie na wynikach egzaminów polskich studentów. Ponieważ egzaminy na Politechnice w Zurychu i Uniwersytecie Zuryskim odbywały się po zakończeniu wykładów, do prac rolnych można było oddelegować na mniej więcej 4 tygodnie tylko 60 mężczyzn (Andreae, 1945).

Zgodnie z sugestią przedwojennego profesora prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, dr. A. Vetulianiego, postanowiono opublikować prace naukowe polskich studentów. Pierwszy tom ukazał się w 1943 r. i zawierał 20 prac z dziedzin nauk prawnych i politologii (Zeszyt 1);

Ryc. 5. Polscy internowani z obozu w Winterthurze podczas pracy w polu (Foto © Biblioteka Naukowa w Winterthurze)

filozofii i literatury (Zeszyt 2), nauk przyrodniczych i medycznych (Zeszyt 3) oraz nauk technicznych (Zeszyt 4). Drugi tom zbioru ukazał się w 1944 r. (Andreae, 1945; Zbiór prac naukowych Polaków internowanych w Szwajcarii, 1943, 1944). Jedyna praca z dziedziny weterynarii, autorstwa Aleksandra Jezierskiego, znalazła się w pierwszym tomie (1943). Wydanie obu tomów sfinansowało Poselstwo RP w Bernie (Raport semestralny 1 semestru 1944 r.).

Koszty utrzymania IHSL Winterthur wynoszące, jak podano w raportach semestralnych, od 40 000 do 45 000 franków za semestr, pokrywane były przez Komisariat Federalny do Spraw Internowania i Hospitalizacji (EKIH) (Raport semestralny 1942; raport semestralny 1941/1942 obozu w Winterthur; raport semestralny inspektora obozów dla studentów szkół średnich i wyższych do czerwca 1943). Łącznie na

obozy uniwersyteckie i licealne wydano około od półtora do dwóch milionów franków. Dodatkowo Fonds européen de secours aux étudiants (FESE; Blonay, 1943) przekazał około 320 000 franków na lepsze odżywianie, podwyższenie żołądka i wydatki obozowej kasy „bratniej pomocy”. FESE otrzymało środki od polskich emigrantów w Stanach Zjednoczonych (Drobny, 1946, 1985).

Po zakończeniu wojny nie było wiadomo, co czeka obozy uniwersyteckie. Pod koniec 1945 r. w IHSL Winterthur przebywało około 135 studentów, wśród nich 5 studentów weterynarii (Głowacz, Lang, Piekarski, Toczyński i Zatwarnicki). Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Eidgenössisches Politisches Departement) rozpatrzyło możliwość kontynuowania studiów przez tych studentów (raport semestralny 1 semestru 1945 r.). Jednak nie było jasne, kto ma finansować ich dalsze

studia. Przejściowo obozy zostały zamienione w obozy dla uchodźców podlegające Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Policji (Polizeibteilung des Eidgenössischen Justiz- und Polizeidepartements) i były utrzymywane przez to ministerstwo oraz przez emigrantów polskich w Stanach Zjednoczonych (Leuthold, 1946). 13 grudnia 1945 r. Ambasada Polska w Bernie zgłosiła gotowość przejęcia kosztów, ale odpowiednie przelewy, na ile wiemy, nie zostały dokonane (raport semestralny 2 semestru 1945).

10 października 1946 r. (protokół obrad Rządu Szwajcarskiego z 10 maja 1945 r.) Rada Federacji zatwierdziła udzielenie kredytu w wysokości 130 tys. franków na pokrycie kosztów studiów 65 polskich studentów w semestrze letnim 1946 r.

Kolejny kredyt został przyznany 18 października 1946 r. (protokół obrad Rządu Szwajcarskiego z 18 października 1946 r.) w wysokości 116 tys. franków na pokrycie kosztów studiów aż do momentu rozwiązania obozów, do którego doszło 31 marca 1947 r.

Internowani polscy lekarze weterynarii

Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu (<http://www.muzeum-polskie.org/mpr/deutsch/index.html>) przechowuje, między innymi, ankiety personalne żołnierzy internowanych w IHSL w Winterthur. Zawarte są w nich dane dotyczące 16 internowanych lekarzy i studentów weterynarii z całego okresu istnienia obozu

(tab. 1). Internowani urodzili się między 1908 a 1922 r., w Galicji w czasach Austro-Węgier, zaś urodzeni po 1918 r. w Polsce. Siedmiu z szesnastu zdołało ukończyć studia w Polsce, najczęściej w Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, jedynie Konstanty Rudziński studiował na Wydziale Weterynaryjnym Uniwersytetu Warszawskiego.

We Lwowie uczelnia weterynaryjna powstała w 1897 r. na mocy cesarskiego rozporządzenia o przekształceniu istniejących od 1881 r. szkół wyższych w Szkołę Weterynarii, która od 1908 r. otrzymała prawo nadawania tytułów naukowych. Po wcieleniu Galicji do Polski, w roku 1922, szkoła zmieniła nazwę na Akademię Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie (Paras und Eppler, 1955; Sroka, 1999). Jako

Tabela 1. Polscy lekarze weterynarii w obozie uniwersyteckim dla internowanych w Winterthur (1940–1947)

Nazwisko i imię	Miejsce i rok urodzenia		Miejsce i data śmierci		IHSL Winterthur		Wyszczaenie		Działalność zawodowa w Polsce	Uniwersytet Zuryski (Archiwum Państwowe ZH: UU 24a.9)
	rok	mięscowość	rok	mięscowość	od	do	mięscowość	lata		
Głowacz Władysław	1920	Przemyśl	1983	Kraków	30.10.40	1946	1	1: 1938–1939	b.d.	02.11.43–03.12.44
Grüss Wilhelm	1909	Lwów	1994	Montargis	28.10.40	1945	1, 2, 12	1: 1928–33; 2: 1938; 12: 1938	lek. wet. w Polsce i we Francji	17.11.42–28.10.43
Janiak Marian Ignacy	1908	Zygmuntowo	1983	Bazylea	01.11.40	1945	1, 3, 4	1: 1928–33; 3: 1934–36; 4: 1934	lek. wet. w zachodniej Polsce i inspektor hodowlany w Poznaniu	Politechnika Zuryska (ETH)
Jezierski Aleksander	1909	Strzyżów	1991	Bruksela	30.10.40	1945	1, 10, 11	1: 1930–35; 10: 1937; 11: 1944	Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach	b.d.
Lang Edward	1922	Brzeżany	b.d.	b.d.	10.10.40	1947	9	9: 1941	b.d.	b.d.
Martyniuk Antoni	1919	Hryniawa	b.d.	b.d.	02.10.40	1945	1	1: 1937–39	b.d.	06.05.43–13.12.44
Mondrzejewski Teofil	1908	Skórcz	b.d.	b.d.	01.11.43	1945	1, 10	1: 1929–35; 10: 1938	b.d.	b.d.
Moszczeński Zygmunt	1909	Sopot	b.d.	b.d.	01.05.41	1945	1	1: 1929–37	lek. wet. w Warlubiu w Polsce	17.11.42–21.05.43
Pępkowski Adolf	1906	Łużany	b.d.	b.d.	01.11.40	1942	1	1: 1930–35	lek. wet. w Polsce	14.11.41–11.05.42
Piekarski Janusz	1921	Łódź	b.d.	b.d.	10.10.41	1945	5	5: 1941	b.d.	16.10.44–30.05.46
Rudziński Konstanty	1904	Warszawa	b.d.	b.d.	20.09.40	1945	6	6: 1926–33	od 1935 r. kierownik rzeźni w Warszawie	17.11.42–21.05.43
Sawicki Jan	1909	Bereźnica Królewska	b.d.	b.d.	30.01.40	1941	1	1, 13: 1938–39	b.d.	b.d.
Toczyński Zygmunt	1919	Lwów	b.d.	b.d.	30.10.40	1943	7	1: 1938–39	b.d.	21.10.43–13.03.46
Włoch Władysław	1919	Jordanów	b.d.	b.d.	31.10.40	1942	8	14	b.d.	b.d.
Zatwarnicki Antoni	1920	Chyrów	1993	Sydney	10.10.41	1945	9	9: 1941	b.d.	25.10.44–04.06.47
Zawadowski Mieczysław	1921	Śniatyń	b.d.	b.d.	20.10.41	1942	5	5, 15: 1941	b.d.	b.d.

Objaśnienia: b.d. – brak danych; 1: Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie; 2: Institut du Médecine Exotique, École Nationale Vétérinaire w Alfort we Francji; 3: studia rolnicze na Politechnice Lwowskiej 4: Studia doktorskie w dziedzinie nauk rolniczych, Wyższa Techniczna Szkoła Rolnicza we Lwowie 5: Matura w liceum przyrodniczym w obozie Wetzikon; 6: Wydział Medycyny Weterynaryjnej Uniwersytetu Warszawskiego; 7: Matura w liceum we Lwowie; 8: Ukończenie Szkoły Rolniczej w Cieszynie; 9: Matura w liceum humanistycznym w obozie Wetzikon; 10: Studia doktorskie, Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie; 11: Specjalistyczny kurs wytwarzania szczepionki przeciw pryszczycy w Bazylei; 12: Francuski dyplom państwowy dla kolonialnych lekarzy weterynarii w Alfort, we Francji; 13: Przerwanie studiów weterynaryjnych (ucieczka 23.11.1941); 14: Przerwanie studiów weterynaryjnych (ucieczka 28.06.1942); 15: Zmiana kierunku studiów na ekonomiczne.

studentów, absolwentów i pracowników tej uczelni Stanisław Sroka (1999) wymienia: Wilhelma Grüssa (dyplom 1933), Mariana Janiaka (1931–1932 wolontariusz, 1932–1934 asystent, obrona pracy doktorskiej w 1934 r. w Instytucie Higieny Żywności Pochodzenia Zwierzęcego), Aleksandra Jezierskiego (1933–1935 wolontariusz, 1935–1936 asystent, obrona pracy doktorskiej w 1937 r. w Instytucie Mikrobiologii i Higieny); Zygmunta Moszczeńskiego (dyplom 1937) i Adolfa Pępkowskiego (dyplom 1935).

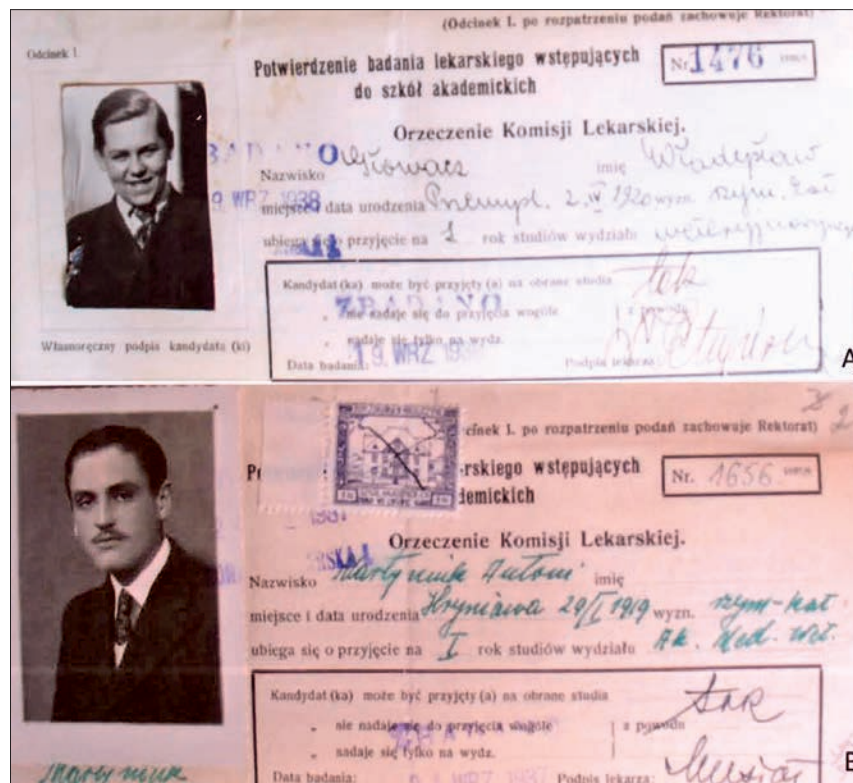
W Archiwum Państwowym we Lwowie (Lwów, dzisiejsza Ukraina) znajdują się dane dotyczące studiów weterynaryjnych Władysława Głowacza (świadcstwo zdrowia 1938, **ryc. 6A**) i Antoniego Martyniuka (świadcstwo zdrowia 1937, **ryc. 6B**), jak również kopia dyplomu lekarza weterynarii Teofila Mondrzejewskiego (1935, **ryc. 7**). W tym samym archiwum, na liście studentów, którzy w semestrze zimowym 1932/33 zdali egzamin z bakteriologii i patologii, znajdują się nazwiska Adolfa Pępkowskiego i Zygmunta Moszczeńskiego (Archiwa Państwowe we Lwowie).

Z dziewięciu studentów weterynarii sześciu ukończyło studia na Uniwersytecie Zuryckim (Głowacz, Lang, Martyniuk, Piekarski, Toczyński i Zatwarnicki). Powody, dla których Jan Sawicki (prawdopodobnie ucieczka z obozu 23 listopada 1941 r.) i Władysław Włoch (prawdopodobnie ucieczka z obozu 28 czerwca 1942 r.) przerwali studia lub musieli opuścić obóz, nie są dokładnie znane. Trzeci, Mieczysław Zawadowski, zmienił kierunek studiów (w 1942 r. kontynuował studia na ekonomii). Zygmunt Toczyński został relegowany, ponieważ bez pozwolenia wyjechał na krótko do Francji. Nie jest do końca wyjaśnione, czy celem tej podróży było przewiezienie jakiejś osoby lub pieniędzy do Szwajcarii. Skutecznie wstawili się za nim profesorowie E. Seiferle, J. Andres i A. Krupski z Wydziału Medycyny Weterynaryjnej na Uniwersytecie w Zurychu, uzyskując dla niego pozwolenie na kontynuację studiów. Numer immatrykulacyjny Toczyńskiego został skasowany dopiero w 1946 r. (Szwajcarskie Archiwa Federalne). Adolf Pępkowski też musiał w 1942 r. opuścić IHSL. Udało mu się bowiem w tym roku ukończyć pod opieką prof. J. Andreaesa pracę doktorską w Ambulatorium Klinicznym Wydziału Medycyny Weterynaryjnej Uniwersytetu Zuryckiego rozpoczętą jeszcze w 1937 r. we Lwowie pod kierunkiem prof. Szczudłowskiego (Pępkowski, 1942). Pismem z 4 stycznia 1943 r. inspektor obozów uniwersyteckich i licealnych (podpułkownik w sztabie generalnym M. Zeller) informuje dziekana Waltera Freia, nie podając żadnych szczegółów, że Pępkowski pracuje w Chur

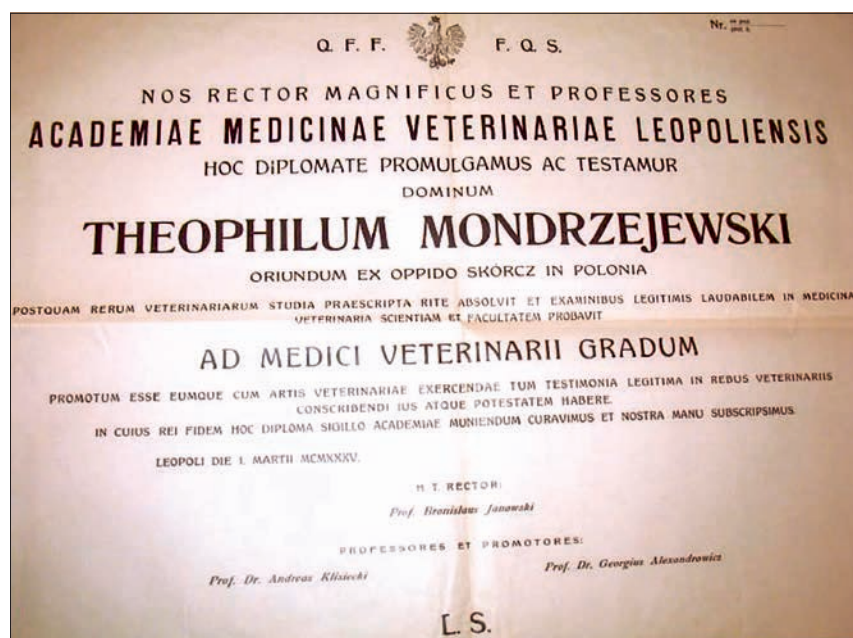
(Staatsarchiv Zürich: dokumenty dotyczące internowanych polskich żołnierzy-lekarzy weterynarii).

Internowani pracowali na ETH w Zurychu (Janiak) i w różnych instytutach i klinikach Wydziału Medycyny Weterynaryjnej Uniwersytetu Zuryckiego (**tab. 2**). Pięciu z nich udało się uzyskać tytuł doktora nauk weterynaryjnych tej uczelni (Grüss, 1944; Martyniuk, 1945; Moszczeński, 1943;

Pępkowski, 1942; Rudziński, 1944), a jednemu (Jezierski, 1944) zrobić habilitację i uzyskać tytuł docenta. Janiak w 1944 r. uzyskał tytuł doktora nauk technicznych ETH w Zurychu (**tab. 2**). Ponadto internowani lekarze weterynarii odbywali, trwające czasem dłużej, czasem krócej, staże w praktykach weterynaryjnych w kantonach Graubünden, Tessin i Glarus. Marian Janiak pracował zarówno w laboratorium,

Ryc. 6. A: Świadcstwo zdrowia Władysława Głowacza wystawione w celu immatrykulacji na Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, 1938. **B:** Świadcstwo zdrowia Antoniego Martyniuka wystawione w celu immatrykulacji na Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, 1937 (Archiwum Państwowe we Lwowie)

Ryc. 7. Dyplom lekarza weterynarii Teofila Mondrzejewskiego z Akademii Medycyny Weterynaryjnej, 1935 (Archiwum Państwowe we Lwowie)

jak i w terenie dla Stowarzyszenia Połnocnoszwajcarskich Producentów Sera i Mleczarzy w Winterthur (Janiak, 1944).

Losy polskich internowanych lekarzy weterynarii po 1945 r.

W archiwach szwajcarskich znajdują się jedynie szczątkowe informacje na temat losów polskich lekarzy weterynarii w latach 1945–1947, po zakończeniu okresu internowania. Dzięki informacjom uzyskanym od ich potomków (w przypadku Głowacza, Janiaka, i Grüssa), kolegów (w przypadku Zatwarnickiego), z publikacji (w przypadku Jezierskiego) i od pracodawców (w przypadku Janiaka, Mondrzejewskiego i Moszczeńskiego) udało

się wypełnić wiele białych plam w życiorysach dziewięciu byłych internowanych (tab. 3). Czterech nie wróciło do ojczyzny (Grüss, Jezierski, Piekarski i Zatwarnicki). Szacuje się, że z ogółu internowanych do Polski wróciło tylko 1500 osób (Sygnarski, 2015). Patrząc na historię ich życia wydaje się, że tych, którzy powrócili do kraju, czekał gorszy los, przy czym Szwajcaria nie stosowała przymusowych repatriacji (Sygnarski, 2015). Szczegóły podane są w tabeli 3. Po zakończeniu II wojny światowej agenci polskiego wywiadu kontaktowali się z tymi z grona byłych internowanych, którzy znaleźli zatrudnienie w firmach w Szwajcarii. Jeśli chodzi o lekarzy weterynarii, bohaterów niniejszego tekstu, świadczą o tym dokumenty zgromadzone

w Archiwum Federalnym (Bundesarchiv) i notatka z 23 września 1948 r. przechowywana w aktach działu personalnego firmy Ciba AG zaadresowana do przełożonych i sporządzona po informacji otrzymanej od szwajcarskiego wywiadu wewnętrznego (archiwum Ciba). Nie można jednoznacznie rozstrzygnąć, czy owa ostatecznie nieudana akcja polskich służb wywiadowczych była przyczyną, dla której Marian Janiak, Teofil Mondrzejewski (ryc. 8A) i Zygmunt Moszczyński trafili po powrocie do Polski do więzienia. Niewykluczone, że przyczyną aresztowania był dominujący w ówczesnej polityce polskiej stalinizm lub fakt, że osoby te przed internowaniem służyły w armii gen. Sikorskiego. Nie udało się uzyskać dostępu do

Tabela 2. Studia i dalsze kształcenie akademickie polskich żołnierzy-lekarzy weterynarii internowanych w IHLS (1940–1947)

Nazwisko i imię	Studia	Rozprawa doktorska w Szwajcarii	Publikacje w latach 1940–1948	Inna działalność w latach 1940–1945
Głowacz Władysław	zdany egzamin zawodowy z weterynarii (1), 1945 r. wniosek o wydanie dyplomu i pozytywna decyzja władz uczelni (2), początek pracy nad rozprawą doktorską (maj 1945) pod kierownictwem prof. Krupskiego (2)	b.d.		wolontariusz w klinice chorób wewnętrznych Wydziału Medycyny Weterynaryjnej w Zurychu, przejściowo asystent lekarzy weterynarii dr Möhlera w Küblis i dr Barandun w Thusis (3)
Grüss Wilhelm	asystent w klinice weterynaryjno-ambulatoryjnej 1941–1944 (2)	Grüss, 1944	b.d.	przejściowo asystent lekarza weterynarii Tgetgela w Semaden (4)
Janiak Marian Ignacy	studia doktoranckie na Politechnice Zuryjskiej (ETH) (Janiak, 1944)	Janiak, 1944	b.d.	laboratorium i Stowarzyszenie Połnocnoszwajcarskich Producentów Sera i Mleczarzy w Winterthur (Janiak, 1944)
Jezierski Aleksander	asystent w Instytucie Patologii Weterynaryjnej Uniwersytetu Zuryjskiego 1941–1944	habilitacja (Jezierski, 1944)	Jezierski, 1944; Frei & Jezierski, 1944; Jezierski 1945a, 1945b; Frei & Jezierski 1945, 1946	b.d.
Lang Edward	zdany egzamin zawodowy (5)	b.d.	b.d.	b.d.
Martyniuk Antoni	b.d.	Martyniuk, 1945	Martyniuk, 1947	przejściowo asystent lekarzy weterynarii: dr Baranduna w Thusis i dr Guetega w Savognin(3)
Mondrzejewski Teofil	wolontariusz w klinice Wydziału Medycyny Weterynaryjnej w Zurychu, potem lekarz przeprowadzający szczepienia zwierząt (3)	b.d.	b.d.	b.d.
Moszczeński Zygmunt	asystent w Klinice Chorób Wewnętrznych Wydziału Medycyny Weterynaryjnej w Zurychu (Moszczeński, 1943)	Moszczeński, 1943	Moszczeński & Krupski 1943	b.d.
Pępkowski Adolf	b.d.	Pepkowski, 1942	b.d.	bliżej nieokreślone zajęcie w Chur (2)
Piekarski Janusz	zdany egzamin zawodowy (6)	b.d.	b.d.	
Rudziński Konstanty	1941–1942 asystent w Instytucie Hodowli Zwierząt Wydziału Medycyny Weterynaryjnej w Zurychu, 1943–1944 asystent w Klinice Chorób Wewnętrznych tegoż Wydziału (1, Rudziński, 1944)	Rudziński, 1944	b.d.	b.d.
Toczyński Zygmunt	zdany egzamin zawodowy (7)	b.d.	b.d.	1945 kurs badania mięsa w Zurychu
Zatwarnicki Antoni	matura w obozie licealnym w Wetzikon, potem studia w Zurychu, ukończone w 1947 r. (3), (5)	b.d.	b.d.	przejściowo asystent lekarzy weterynarii: dr Balmiera w Mühlethurnen, dr Landolta w Näfels, dr Monna w Disentis, i dr Serena w Grono (3)

Objaśnienia: b.d. – brak danych; (1) Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu; (2) Archiwum Państwowe w Zurychu: różne dokumenty dotyczące lekarzy weterynarii spośród internowanych polskich żołnierzy; (3) Bundesarchiv Bern (Archiwum Federalne w Bernie); (4) Grüss, 2015; (5) Schweiz. Arch. Tierheilk. (Szwajcarskie Archiwum Weterynaryjne), 1947, 89:511; (6) Schweiz. Arch. Tierheilk., 1946, 88: 224, (7) Drobny 1985.

Tabela 3. Dalsze losy internowanych polskich lekarzy weterynarii po 1945 r. w Szwajcarii i innych krajach

Nazwisko i imię	Losy po 1945 r. w Szwajcarii	Poza granicami Szwajcarii
Głowacz Władysław	w Szwajcarii: żonaty, 2 dzieci, rozwód; brak zezwolenia na wykonywanie zawodu lekarza weterynarii, zachęcony przez stronę polską, zapewne fałszywymi obietnicami, do powrotu do Polski (matka w podeszłym wieku); nadzieja na odzyskanie części majątku rodziny; repatriacja do Polski w 1946 r. (1,2)	w Polsce (Kraków): nieudana próba prowadzenia lecznicy w mieszkaniu prywatnym na ul. Morawskiego; potem praca w lecznicy weterynaryjnej na ul. J. Brodowicza; kierownik lecznicy w Wieliczce; lekarz powiatowy w Krakowie; badanie mięsa w rzeźni (2)
Grüss Wilhelm	nieprzyjęcie obywatelstwa szwajcarskiego; 1945 r. powrót do Francji	we Francji: 1949 lecznica dr Charrier w Parthenay (Deux-Sèvres), potem lecznica dr Dorotte w Sens (Yonne); małżeństwo w 1949; obywatelstwo francuskie w 1949; własna praktyka weterynaryjna w Montargis (Loiret) (ryc. 8C) do 1981 (3)
Janiak Marian Ignacy	Ciba AG w Bazylei od 22 kwietnia 1944 (4); małżeństwo (w Bazylei) 1945 (5); próba werbunku przez ambasadę polską w Bernie do polskich służb wywiadowczych w 1948 (1, 4); obywatelstwo szwajcarskie 1956 (5)	Polska: aresztowany w 1949 podczas krótkiej wizyty służbowej w Warszawie, do 10 kwietnia 1955 r. z krótką przerwą przetrzymywany w więzieniach polskich i rosyjskich
Jeziński Aleksander		1945–1947 Instytut Pasteura w Paryżu; 1948–1951 laboratorium weterynaryjne Elisabethville w Kongu Belgijskim; 1952–1960 dyrektor INEAC (Institut National pour l'Étude Agronomique du Congo Belge); 1960–1964 Organizacja ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) w Rzymie (6, 7)
Martyniuk Antoni	w 1946 repatriowany do Polski	b.d.
Mondrzejewski Teofil	od 2 czerwca 1947 r. praca dla przedstawicielstwa Ciba AG na Polskę (4); 1948 ambasada polska w Bernie: próba werbunku do polskich służb wywiadowczych (1, 4)	w Polsce: 15 stycznia 1948 r. praca w Pabianice AG (spółce-córce Ciba), aresztowany (1), od 1965 r. znów w Ciba w Bazylei (4)
Moszczeński Zygmunt	od 15 stycznia 1948 r. praca dla przedstawicielstwa Ciba AG na Polskę (4); 1948 ambasada polska w Bernie: próba werbunku do polskich służb wywiadowczych (1, 4)	aresztowany w Polsce 17 marca 1950 r.
Piekarski Janusz		emigracja do Kanady (6)
Rudziński Konstanty		w Warszawie (6)
Toczyński Zygmunt	w 1959 z powrotem w Szwajcarii, żona w Polsce najpierw aresztowana, potem również wyjechała; 1959 r. asystent dr Thomanna w Wald ZH i dr Kaufmanna w Schötz LU (1)	1949 aresztowany w Polsce (za sabotaż gospodarczy, wicherzycielstwo i działanie na szkodę partii komunistycznej); powrót do Polski w 1960
Zatwarnicki Antoni	dyplom w Zurychu w 1947 r.; przejściowo asystent dr Balmera w Mühlethurnen; dr Landolta w Näfers; dr Monna w Disentis; dr Serena w Grono (1)	1950 emigracja do Australii (1, 6); praca w Department of Agriculture, Stock and Fisheries w miejscowości Kila-Kila w Port Moresby w CSIRO przy projekcie hodowli bydła odpornego na upały dla Australii Północnej; 1956 praca w British Colonial Service Nigeria; w latach 1960–94 praktyka w Sydney prowadzona pod nazwiskiem „Hart”

Objaśnienia: b.d. – brak danych; (1) Bundesarchiv; (2) Głowacz, W., relacja osobista; (3) Grüss, 2015; (4) archiwum Ciba; (5) Janiak, 2015; (6) Frei, 1951; (7) Desmyter & Teuwen, 2001; (8) Barton, 2015.

odpowiednich polskich archiwów, by wyjaśnić te kwestie. Z relacji uzyskanej od Zygmunta Toczyńskiego po jego powrocie do Szwajcarii (w 1958 r.) przechowywanej w Archiwum Federalnym wynika, że oskarżono go o sabotaż gospodarczy, wicherzycielstwo i działanie na szkodę partii komunistycznej. Wstrząsająca jest długość uwięzienia Mariana Janiaka, które trwało 6 lat (Janiak, 2015) i odbywało się w więzieniach zarówno w Polsce, jak i Związku Radzieckim. Jest wielce prawdopodobne, że pozostałych aresztowanych spotkał podobny los, ale konkretnych danych na ten temat nie znaleziono.

Internowani, którzy nie powrócili do Polski, osiedlili się w różnych krajach i pracowali tam w wyuczonym zawodzie (tab. 3). Wilhelm Grüss wznowił swoje

przedwojenne kontakty z czasów studenckich we Francji i osiadł na stałe w Montargis, gdzie otworzył praktykę weterynaryjną (Grüss, 2015; ryc. 8C). Jeziński (ryc. 8B), po ukończeniu specjalistycznego szkolenia w Instytucie Pasteura w Paryżu został kierownikiem laboratorium w Kongu Belgijskim. W Kongu Aleksandrowi Jezińskiemu, który przed wojną pracował jako dyrektor instytutu wytwarzającego szczepionki w Puławach² udało się wyprodukować skuteczną szczepionkę przeciwko chorobie Heinego-Medina, wcześniej niż udało się to naukowcom w Stanach Zjednoczonych (Desmyter i Teuwen, 2002).

Janusz Piekarski wyemigrował do Kanady, gdzie ślad po nim zaginął. Antoni Zatwarnicki wyemigrował do Australii, gdzie początkowo pracował jako lekarz

weterynarii przy projekcie badawczym na Terytorium Północnym, a później w British Colonial Service w Nigerii. W 1960 r. osiedlił się niedaleko Sydney i pracował jako lekarz weterynarii (Barton, 2015).

Zakończenie

Bohaterowie niniejszego tekstu odczuli na własnej skórze zmianę koleje losu Europy w XX w. Niektórzy z nich urodzili się jeszcze w czasach, gdy Galicja należała do Austro-Węgier, a doczekali końca rządów komunistycznych w ojczyźnie i powstania nowego państwa (Ukrainy). Ich życiorysy przypadły na czas burz politycznych i zmian zachodzących na różnych kontynentach i stali się świadkami epoki przełomu. Nie ma wątpliwości, że należy

² Przed wojną w Puławach istniał Dział Produkcji Wydziału Weterynaryjnego Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego (PINGW), kierowany przez dr. Piotra Żochowskiego; Aleksander Jeziński wchodził w skład jego personelu naukowego (przyp. red.).

Ryc. 8. A: Teofil Mondrzejewski, Bazylea, ok. 1955 (Archiwa Ciba); B: Aleksander Jezierski, Kongo Belgijskie, 1951 (Frei, 1951); C: gabinet weterynaryjny Wilhelma Grüssa (strzałka) z rodziną, 19?? (Grüss, 2015)

przypominać i pochylić się z namysłem nad ich bez wątpienia odważnymi, poruszającymi i pełnymi przygód życiorysami, również dlatego, że stanowią część najnowszej historii Szwajcarii i historii medycyny weterynaryjnej w Szwajcarii.

Podziękowania

Bez pomocy niżej wymienionych osób i instytucji publikacja niniejsza nie mogłaby powstać. Biblioteki i archiwa udzieliły nam pomocy przy zbieraniu informacji,

inni pomogli przy tłumaczeniach, dzielili się posiadanymi informacjami lub udzieliли cennych uwag. Pragniemy im wszystkim podziękować. Pomogli nam:

Panie Barbara Schneider i Jacqueline Wick (Biblioteka Wydziału Vetsuisse na Uniwersytecie w Zurychu); pani profesor Mary D. Barton AO, University of South Australia, Adelaide, Australia; pan doktor Christoph Eidenbenz, Kehrsatz; pan doktor Jürg Eitel, Grono; pan doktor Edmond Ermertz, Stäfa; pan Włodek Głowacz, Zurych; pan doktor Ryszard Grüss, Gien,

Francja; pan William Grüss, Neuville-sur-Saone, Francja; pan doktor Ulrich E. Gut, Küsnacht ZH; pani Marianna Herold, Zurych; pan doktor Claude Janiak, Binningen BL; pani Anna Piotrowska, Biblioteka Muzeum Polskiego w Rapperswilu; pan doktor Werner Sackmann, Bazylea; pan Martin Leonhard, Archiwa Kantonalne, Zurych; pani Marlies Betschart, Archiwa Miejskie, Winterthur; pan doktor Andres Betschart, Biblioteka Naukowa w Winterthur; pan Jacek Sygnarski, Fundacja „Archivum Helveto-Polonicum”, Fryburg; pani Halina Tomkiv, Lwów, Ukraina; pani Florence Wicker, Ciba Archiv, Bazylea.

Szczególne podziękowania kierujemy do pani Małgorzaty Maeder, Uettligen, za przetłumaczenie tekstu na język polski.

Piśmiennictwo

1. Altermatt U.: Die Universität Freiburg und Polen. Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte. 2004, **98**, 147–157.
2. Andreae C.: Die Hochschullager für polnische Internierte. Schweiz. Hochschulzeitung. 1945, **XVII**, 3, 149–154.
3. Barton M. D.: relacja osobista, 2015.
4. Bericht über das Wintersemester 1940/41, Hochschullager Winterthur: ETH Archiv Hs 1333.22.
5. Blonay A.: Le Fonds européen de secours aux Étudiants en 1942–1943. Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge. 1943, **25**, 992–995.
6. Bundesarchiv: sygnatury E4264 i E2200, teczki osobowe.
7. Ciba Archiv: teczki osobowe Janiak Marian, Mondrzejewski Teofil, Moszczenski Zygmunt.
8. Desmyter, J., Teuwen, D. E.: The Jezierski papers: live polio vaccine development in colobus monkey cells but not in chimpanzee cells in the Belgian Congo 1952–1958. Phil. Trans. R. Soc. Lond B. 2001, **356**, 835–837.
9. Drobny W.: Bericht über die Tätigkeit der Internierten-Hochschullager in der Schweiz in der Zeit von 1940 bis 1946. NZZ nr 834 z 12 maja 1946, ETHZ Archiv Hs 1333.17.
10. Drobny W.: Walka bez oręża. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1985.
11. Frei W.: Besuchsbuch, 1951.
12. Frei W., Jezierski, A.: Oxydationsvorgänge bei Bakterien und ihre Bedeutung für Pathogenese und Chemotherapie. Schweiz. Med. Wschr. 1944, **74**, 69–75.
13. Frei W., Jezierski, A.: Chemotherapeutische Versuche mit Sulfanilamiden bei der Geflügelcholera und Rotlaufinfektion der weissen Maus. Schweiz. Arch. Tierheilk. 1945, **87**, 136–142.
14. Grüss W.: Über das Wesen und die praktische Bedeutung des Uteringeräusches beim Rinde. Rozprawa doktorska, Universität Zürich, 1944.
15. Grüss W.: relacja osobista, 2015.
16. Janiak C.: relacja osobista, 2015.
17. Janiak M.L.: Untersuchungen über die in der Rinde von geschmierten Käsen vorkommende Mikroflora (bakteriologische, biochemische und enzymatische Studien). Rozprawa doktorska ETH Zürich, 1944.
18. Jezierski A.: Über die Beeinflussung der bakteriellen Dehydrierung durch Sulfanilamide. Zbiór prac naukowych Polaków internowanych w Szwajcarii, t. I. 1943, **3**, 17–43.
19. Jezierski A.: Oxydationsprozesse bei Bakterien mit besonderer Berücksichtigung der Sulfanilamidwirkung bei Geflügelcholera- und Rotlaufbazillen. Habilitation, Universität Zürich, 1944.
20. Jezierski A.: Ergebnisse der Impfung mit einer neuen Drusevakzine. Schweiz. Arch. Tierheilk. 1945a, **87**, 65–68.
21. Jezierski A.: Rotlaufbekämpfung mit abgetöteter Vakzine und Serovakzine. Schweiz. Arch. Tierheilk. 1945b, **87**, 96–98.
22. Jezierski A.: Die Wirkung von Sulfonamiden auf Mikroorganismen im Reagenzglas und im Tierkörper. Schweiz. Arch. Tierheilk. 1946, **88**, 94–102.
23. Leuthold J.: Das polnische Internierten-Hochschullager in Winterthur 1940–1946. Im Auftrag des Stadtrates dargestellt von J. Leuthold, Alt-Stadtschreiber. Buchdruckerei A. Lüthi Winterthur, 1946.

24. Martyniuk A.G.: Beiträge zur Pharmakologie cholinergischer Stoffe an der funktionellen Iris grosser Haustiere mit besonderer Berücksichtigung der Arekolinmiosis beim Pferde. Praca doktorska, Universität Zürich, 1945.
25. Martyniuk A.G.: Beiträge zur Pharmakologie cholinergischer Stoffe an der funktionellen Iris grosser Haustiere mit besonderer Berücksichtigung der Arekolinmiosis beim Pferde. Schweiz. Arch. Tierheilk. 1947, **89**, 24–27.
26. Moszczenski T., Krupski A.: Beitrag zur histopathologischen Diagnose der Virus-Anämie. Schweiz. Arch. Tierheilk. 1943, **85**, 365–370.
27. Moszczenski T.: Zur Frage der Spezifität der histopathologischen Veränderungen der Leber bei infektiöser Anämie. Praca doktorska, Universität Zürich, 1943.
28. Parnas J., Epler E.C.: Die Geschichte der Veterinärmedizinischen Akademie zu Lemberg. Rozprawa doktorska, Universität Berlin, 1955.
29. Pepkowski A.: Beiträge zur Untersuchung und Diagnose von Eierstocksysten bei der Sterilität des Rindes, besonders in Polen. Rozprawa doktorska, Universität Zürich, 1942.
30. Polnisches Hochschullager Winterthur, Verzeichnis der Vorlesungen, Studienbibliothek Winterthur. II II 30/f/3.
31. Prinz C.: Der deutsch-sowjetische Nichtangriffspakt 1939. Deutsches Historisches Museum, Berlin, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/aussenpolitik/hitler-stalin-pakt-1939.html>, 2002.
32. Protokoll der 13. Sitzung der Hochschulkommission des Internierten Hochschullagers Winterthur, 1942: ETH Archiv Hs 1333: 123.
33. Protokoll Sitzung Bundesrat 10.5.1946: Bundesarchiv E1004, 1+1000/9+470°.
34. Protokoll Sitzung Bundesrat 18.10.1946: Bundesarchiv E1004, 1+1000/9+475°.
35. Rudzinski J.: Untersuchungen über die Hauttemperatur bei Tieren des Rindergeschlechtes gemessen mit dem Thermoelement und ihre Beeinflussung durch die Umgebungstemperatur. Rozprawa doktorska, Universität Zürich, 1944.
36. Sackmann W.: Lebensbilder aus hundert Jahren Fakultätsgeschichte in: 100 Jahre Veterinärmedizinische Fakultät der Universität Zürich 1902–2002. Universität Zürich, Dekanat der veterinärmedizinischen Fakultät der Universität Zürich, ISBN 3-9522435-0-7, 2002.
37. Zbiór prac naukowych Polaków internowanych w Szwajcarii, 1. tom 1943, 2. tom, Eidgenössisches Kommissariat für Internierung und Hospitalisierung, Bern, 1944.
38. Semesterbericht 1942: ETH Archiv Hs 1333: 131.
39. Semesterbericht des Inspektors der Internierten-Hochschulund Gymnasiallager Januar bis Juni 1943, 1943: ETH Archiv Hs 1333:141.
40. Semesterbericht pro 1. Semester 1944: ETH Archiv Hs 1333:151.
41. Semesterbericht pro 1. Semester 1945 vom 10.1.1946: ETH Archiv Hs1333:161.
42. Semesterbericht pro 2. Semester 1945 vom 10.1.1946: ETH Archiv Hs1333:162.
43. Spohn M.L.: Freiheit ist eine grosse Sache. Maturitätsarbeit Kantonsschule im Lee Winterthur, 2012.
44. Sroka S.T.: Nauki weterynaryjne we Lwowie do roku 1945. Instytut Europejskich Studiów Społecznych w Rzeszowie. ISBN 83-881120-05-0, 1999.
45. Staatsarchiv Zürich: diverse Unterlagen zu Tierärzten unter den internierten polnischen Soldaten, UU24. 89–97.
46. Sygnarski, J.: relacja osobista, 2015.
47. Tierärztliche Fachprüfungen, 1946: Schweiz. Arch. Tierheilk. 1946, 88: 224.
48. Tierärztliche Fachprüfungen, 1947: Schweiz. Arch. Tierheilk. 1947 89: 511.
49. Wüthrich C.E.: Konzentrationslager Büren an der Aare 1940–1946. Die Internierung der 2. polnischen Schützendivision im Zweiten Weltkrieg anhand des Beispiels von Kazimierz Konieczny. Maturaarbeit, Seelandgymnasium Biel. http://www.slgb.ch/schulhaus/archiv/maturaarbeiten/maturitaetsjahrgang-2012/maturitaetsjahrgang-2012/3_Maturaarbeit%20Geschichte%20und%20Geschichten%20von%20Christiana%20Wuethrich-%2012d%20Homepage.pdf

Prof. dr Andreas Pospischil, Zimmikerriet 32, CH-8603 Schwerzenbach, e-mail: apos@vetpath.uzh.ch